Н.В. Косьмій, асп.

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУ НАГРОМАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

У статті висвітлено стан формування нагромаджень в українській економіці та основні проблеми цього процесу. Визначено шляхи для покращення існуючої ситуації в сфері нагромаджень.

Modern state and main contradictions of capital formation are considered. Recommendations as to improvement of existent situation in capital formation are determined.

Глибина економічних криз, в яких опиняється економіка України (порівняно з іншими країнами), яскраво відображає стан української економіки, її нестійкість, негнучкість, відсутність у неї внутрішніх резервів та орієнтації на внутрішній ринок. Однак нам потрібне формування стабільної, сильної і конкурентоздатної економіки, яке неможливе без наявності достатніх ресурсів, без здійснення масштабних інвестицій, без узгодженої взаємодії основних сфер економічного та політичного життя, без структурної перебудови економіки. Правильно побудований процес нагромадження і має забезпечити ресурси для оновлення української економіки.

Економічна політика, що проводиться в Україні, та наявні обсяги нагромаджень не відповідають потребам формування конкурентоздатної економіки на теренах постцивілізаційного суспільства. Ілюстрацією несприятливої ситуації в сфері нагромаджень є те, що валове нагромадження основного капіталу у 2007 році склало всього 70 % від рівня 1993 року. І в наступні періоди знову спостерігатимемо падіння рівня нагромаджень через наявність мультиплікативно-акселеративного зв'язку між обсягами виробництва та нагромадженням (згідно якого зменшення рівня виробництва сьогодні зумовить скорочення обсягів нагромаджених коштів у наступні роки). Близько 75 % інвестицій, які спрямовуються в економіку України, здійснюються в підприємства третього технологічного укладу, ще 20 % - у підприємства четвертого укладу і лише 4,5 % інвестицій йдуть на розвиток п'ятого технологічного укладу [8, с. 139]. Це ще більше укорінює існуючу неефективну структуру виробництва.

Щоб зайняти достойне місце на цивілізаційному просторі нам потрібно кардинально змінити підходи до принципів формування й реалізації політики нагромаджень, яка має здійснюватись з урахуванням потреби структурної та технологічної перебудови економіки. Для цього потрібно визначити основні шляхи та можливості вдосконалення процесу нагромадження.

Національні нагромадження, які є процесом перетворення додаткової вартості на капітал, формуються за рахунок трьох головних джерел – особистих, бізнесових і державних [4, с. 41].

За період з 1993 року до сьогодні можна виокремити наступні періоди розвитку нагромадження основного капіталу в Україні (див.рис.1).

І період (до 1995 р.) – стрімке зниження частки валового нагромадження основного капіталу у структурі ВВП з 1993 року і зменшення реального розміру нагромадження, що спричинило хаос у процесі нагромадження і рух до розпаду діючої системи нагромадження [9, с. 205-206].

Рис.1. Валове нагромадження капіталу, % ВВП [11]

ІІ період (1996 – 1999 рр.) – відбувалось поступове зменшення інтенсивності падіння розміру валового нагромадження основного капіталу і досягнення граничних негативних характеристик процесу нагромадження. Індекс зміни валового нагромадження основного капіталу (у % до 1990 року) знизився 1996 року до 14,8% проти 19,1% 1995-го й до кінця періоду осягнув величини 15,5%, а індекс зміни чистого нагромадження основного капіталу характеризувався значно критичнішими величинами, оскільки зниження складало 11,4 відсоткових пункти – від 16,9% до 4,5%. Ще однією характерною ознакою цього періоду є не тільки повна конвертація чистих заощаджень у чисте нагромадження, а і перевищення розміру нагромадження над заощадженнями, що було спричинене зростанням прямих іноземних інвестицій у 1993-1997 роках, подальша (1998-2001 рр.) динаміка інвестицій набула ознак стагнації, що негайно відбилося на розмірах нагромадження [9, с. 213-214].

ІІІ період (2000–2007 рр.) характеризується нестійкою тенденцією до стабілізації валового нагромадження основного капіталу. Нагромадження чутливо реагували на суперечливі дії як в економічній, так і в політичній сферах. Рівень валового нагромадження у ВВП протягом 2000–2007 років зріс відповідно з 19,7% до 25,1%, але він коливався протягом усього періоду.

Що ж до конвертації чистих заощаджень у чисте нагромадження, то за цей період навіть той існуючий мінімум заощаджень не повністю конвертувався в нагромадження, і чисте нагромадження основного капіталу склало близько 50% від чистих заощаджень, тобто заощадження не виконували свого призначення як джерела нагромадження основного капіталу [9, с. 214-216].

І уже через кілька років можна буде виділити четвертий етап розвитку процесу нагромадження, який буде характеризуватись падінням рівня валового та чистого нагромадження.

Для України, зважаючи на її соціально-економічне становище, зменшення норми нагромадження абсолютно неприпустиме. Ситуація, яка спостерігається в сфері нагромаджень, показує існування суттєвих системних перешкод зростанню рівня нагромаджень, інвестицій та формуванню конкурентоздатної інноваційно орієнтованої

моделі в Україні. Потрібно вжити максимально можливих заходів для того, щоб не допустити подальшого падіння рівня виробництва та нагромаджень.

Визначимо основні напрями реформування, які дозволять покращити процес нагромадження та інвестування.

1. Структурна перебудова економіки, вкладення нагромаджень у високотехнологічні галузі. Побудова конкурентоздатної економіки в Україні неможлива без її модернізації, без орієнтації на інноваційний розвиток. Для цього необхідна зміна структури вкладення нагромаджених коштів. Як зазначалось вище. На даний момент біля 75 % інвестицій, що спрямовуються в економіку України, здійснюються в підприємства третього технологічного укладу (який в технологічній структурі економіки займає 30%), ще 20 % - у підприємства четвертого укладу (який становить біля 45 %), лише 4,5 % інвестицій йдуть на розвиток п'ятого технологічного укладу (який займає лише 10 %); шостий технологічний уклад в Україні практично відсутній [8, с. 139].

2. Стабілізація економічної та політичної ситуації. Нестабільна політична та економічна ситуація не дає можливості адекватно планувати діяльність, витрати та доходи, приводить до відтоку інвестицій, особливо іноземних. Відсутність чіткої державної політики та нестабільність ситуації призвела до формування тенденції, за якої інвестори віддають перевагу фінансовим інвестиціям, що мають короткий період обігу, й уникають довготермінових вкладень. Для ефективного функціонування економіки потрібне не просто залучення інвестицій (які втрачаються), а постійний оборот капіталу, що відновлюється на вищій техніко-технологічній основі. У наш час здатність до інновацій стала однією із найважливіших детермінант безпеки держави [3, с. 16]. Також нестабільність часто зводить нанівець позитивні результати від застосованих раніше інструментів регулювання економічної політики.

Інфляційний процес суттєво впливає не лише на теперішні, але й на майбутні заощадження, спричинює посилення хаотичності і диспропорційності розвитку суспільного виробництва. Значна інфляція знецінює нагромаджені кошти населення, підприємств, економічним суб'єктам стає невигідно тримати активи в грошовій формі. Це негативно впливає на кредитні відносини та грошовий обіг. Власники грошових коштів не будуть вкладати їх у банки, якщо депозитний процент не компенсує інфляційних втрат, якщо вони не впевнені у стабільності існуючих умов та тенденцій. Збільшення ж депозитного відсотку та вартості залучення ресурсів на міжбанківському ринку призводить до подорожчання банківських позик, наслідком чого є скорочення попиту на них та подальше підвищення цін підприємцями з метою компенсацій своїх додаткових витрат на оплату відсотків за кредитами. Згортається також комерційний кредит, оскільки кредиторам ризиковано і невигідно продавати свою продукцію з відстрочкою платежу. Через вплив на банківську систему інфляція здійснює подвійний негативний вплив на процес нагромадження: з одного боку зменшує можливості і бажання заощаджувати у домогосподарств та підприємств шляхом здійснення депозитних вкладів, з іншого – обмежує можливості розвитку виробництва через нестачу кредитних ресурсів.

Капітали спрямовуються переважно в галузі зі швидким зростанням цін і відволікаються з інших галузей, де може настати застій і занепад виробництва. Часті коливання і стрибки цін посилюють економічний ризик інвестицій, що викликає скорочення нових капіталовкладень і затухання науково-технічного прогресу.

3. Дієва участь держави в економічному житті. Держава має забезпечити відповідні умови для ефективної діяльності усіх суб'єктів господарської діяльності, вона повинна формувати стратегію розвитку, здійснювати підтримку передових галузей, підприємств, фінансувати фундаментальні розробки, слідкувати за дотриманням встановлених «правил гри» на ринках. На жаль, в Україні цього практично не відбувається.

4. Необхідність формування правової та економічної культури. Найчастіше дії економічної політики не приносять позитивного результату саме через те, що їхнє виконання не сприймається як обов`язкове і необхідне. У нас звичайним явищем є ігнорування законодавства або призупинення дії статей законів, розкрадання державного майна, безкарність за вчинені порушення. Це й ілюструє відсутність правової культури в Україні.

Саме неекономічні чинники багато економістів вважають визначальними для української економіки. Звісно, важко знайти необхідні джерела та обсяг нагромаджень для інвестування. Тому для України потрібно створити таку прагматичну модель і політику будувати так, щоб це було вигідно й державі, і бізнесу, і населенню, й іноземним інвесторам. Великою проблемою залишається незацікавленість більшості державних чиновників у захисті загальнонаціональних інтересів.

5. Потреба в формуванні дієвого та узгодженого законодавства. Формування законодавства, що регулює сферу інвестування та інновацій, нерівномірне, фрагментарне та недостатнє для забезпечення інноваційного розвитку національної економіки й має переважно декларативний характер. Складність полягає також у неузгодженості його з іншими розділами законодавства, насамперед, корпоративного, податкового, соціального. Норми законів не супроводжуються відповідними підзаконними актами, які б забезпечили їхню практичну реалізацію. Про нестабільність українських законів свідчить те, що за роки незалежності в Україні до десяти разів суттєво змінювались умови інвестиційної діяльності для нерезидентів. Нестабільність законів, що регулюють іноземні інвестиції в Україні, доповнюється ще й їх недосконалістю. В них, зокрема, не конкретизовані пріоритетні галузі, території та об'єкти, що підпадають під законодавче регулювання, через що ускладнюється надання пільг при залученні іноземного капіталу, не регулюються портфельні інвестиції [5, с. 340].

6. Зміна пріоритетів, форм та обсягів інвестування. Якщо розглядати джерела капітальних вкладень, то через нерозвиненість і недієвість законодавства, через корумпованість, нестабільність політичної та економічної ситуації їх спрямовується в українську економіку мало і вони концентруються переважно у високоприбуткових та швидкоокупних сегментах національної економіки. Наприклад, аналіз технологічної структури прямих іноземних інвестицій свідчить, що вони спрямовуються у ті сфери виробництва, де переважають технології другого (чорна металургія), третього (прокат сталі, енергетичне машинобудування, виробництво та розподіл електроенергії), четвертого (автомобіле- та суднобудування, хімічна та нафтохімічна промисловість та ін.) технологічних укладів [2, с. 273].

Ще однією проблемою є невідповідність корпоративної структури, яка формується в Україні, головним вимогам інноваційного розвитку. У розвинених країнах великі корпоративні структури є замовниками значної частки наукових досліджень і розробок,

вони формують ринок для частини наукового та конструкторського потенціалу, який діє самостійно в рамках малих інноваційних структур, забезпечуючи основну частину інвестиційної складової інноваційних мегапроектів [1].

Нагромаджені Україною ресурси мають використовуватись для здійснення високотехнологічного прориву і формування інноваційної економіки. Це потребує значних зусиль, та передбачає наступні складові:

- активну та всебічну підтримку державою, спеціальними та регіональними органами влади новостворених інноваційно-орієнтованих структур та їх потенційних утворювачів;

- розробку альтернативи витоку висококваліфікованих фахівців з країни, оскільки високий рівень "витоку мізків" унеможливлює побудову високотехнологічної економіки. Зокрема, інноваційних успіх Ірландії базується на використанні наявних молодих та висококваліфікованих кадрів шляхом залучення іноземних інвесторів. Із десяти найбільших світових виробників програмного забезпечення сім мають філії чи дочірні фірми в Ірландії, 10 % іноземних компаній Ірландії працюють у сфері інновацій [1];

- створення ринкових механізмів, що роблять розвиток науки і впровадження її досягнень економічно вигідними, оскільки інноваційні тенденції не можуть бути сформовані лише централізованим рішенням;

- заохочення прямого співробітництва із закордонними науково-дослідними установами;

- залучення іноземних інвестицій для стимулювання розвитку сфери надризикового венчурного бізнесу;

- сприяння активному розвитку і функціонуванню малого інноваційного бізнесу, що є мобільнішим, більшою мірою спроможний до оперативної розробки й впровадження нововведень у виробництво. Наприклад, невеликі підприємства Силіконової Долини, розвиваючи нові технології, потягнули за собою інші, забезпечуючи їх провідними розробками у різноманітних галузях;

- створення умов сполучення елементів інноваційної інфраструктури та великих наукових і освітянських центрів;

- сприяння залученню внутрішніх та іноземних інвестицій до науково - технічної сфери шляхом створення сприятливого податкового клімату [1].

Необхідне впровадження інструментів заохочення децентралізованого фінансування інноваційно-інвестиційної діяльності, зокрема: гнучких форм поєднання капіталів комерційних банків і підприємств з метою акумуляції капіталу для реалізації інноваційних проектів; державної системи страхування ризиків інноваційної діяльності. [7, с. 337-340].

Обов'язкове заохочення інвестицій, що спрямовуються на заміну застарілого виробничого апарату на основі нових технологій, перш за все таких, що зберігають імпортні та інші дефіцитні ресурси, використовуючи при цьому наявний вітчизняний інноваційний потенціал та забезпечуючи імпорт переважно не товарів та послуг, а технологій і "ноу-хау".

Зокрема Японія, зробивши ставку на науково-технічний прогрес і, насамперед, на імпорт новітніх технологій, з початку 50-х років стала одним із найбільших споживачів досягнень НТП. Масовий приплив передової зарубіжної техніки дозволив японцям виграти час та зекономити значні кошти у процесі модернізації своєї економіки. Японська модель стала еталоном для успішного економічного розвитку східно-азіатських країн,

особливо нових індустріальних – Південної Кореї, Тайваню, Сінгапура та Гонконгу, а також Китаю. Останнім часом ці країни вражали світ динамікою свого економічного розвитку [5, с. 170-183].

Необхідно створити сучасну систему інформаційного забезпечення інноваційної діяльності, особливо для іноземних інвесторів. Часто потенційні інвестори не володіють жодною інформацією про розробки та винаходи, що здійснюються на території України [10, с.130].

7. Зменшення енерговитрат та енергозалежності української економіки. Україна не лише дуже залежить від постачання енергетичних ресурсів із Росії та неефективно використовує їх, а й основними статтями її експорту є продукція, виготовлена у найбільш енергозалежних та енерговитратних галузях. Енергетичний сектор є одночасно потужним чинником формування конкурентоспроможності національної економіки та одним із головних об'єктів, що відчувають на собі наслідки слабких успіхів у цій сфері. Це та галузь, яка використовує і потребує значних ресурсів.

Важливою проблемою є ще й те, що в енергетичному секторі економіки збігаються інтереси значної кількості суб'єктів економічної та політичної діяльності, існує високий рівень корумпованості, наявні різні тіньові схеми в енергетиці, де, як відомо, обертаються дуже значні кошти.

На даний час розглядаються такі головні напрями зниження енергозалежності:

- ✓ ефективне управління попитом на енергоресурси;
- ✓ диверсифікація енергетичного імпорту;
- ✓ збільшення видобутку власних енергоресурсів.

Такий перспективно важливий напрям енергозабезпечення, як освоєння нетрадиційних, відновлюваних джерел енергії, поки що не може зробити вагомого внеску у загальний енергетичний баланс. Проте розвиток відповідних технологій дозволить у майбутньому зробити їх економічно привабливими та ефективними [6, с. 288-295].

Подальший розвиток ринку фінансових послуг. Трансформація заощаджень в інвестиції нерозривно пов`язана із діяльністю фінансового ринку. Розвиток його основних складових характеризує можливості для пошуку ресурсів та здійснення процесу нагромадження. Такими складовими є: банківська система, фондовий ринок, небанківські фінансові установи. Становлення фінансового ринку України - необхідна передумова розвитку інших секторів економіки держави особливо за умов глобальної інтеграції ринків фінансових послуг. Найрозвинутішою складовою цього ринку на сьогодні є комерційні банки при тому, що інші інститути та ринки дуже сильно відстають у своєму розвитку.

Криза, що розпочалась у 2008 році в Україні, зумовила значні інфляційні процеси, падіння довіри до фінансової системи, зростання безробіття, абсолютне і відносне падіння доходів.

Населення не лише не вкладає гроші на депозити, але й намагається якнайшвидше забрати свої кошти з банків, не дивлячись на втрату відсотків за депозитом. Це фактично позбавляє банківську систему ресурсів для кредитування, яке практично припинилось, зросли відсоткові ставки за існуючими кредитами. На жаль, довіра до банківської системи, що формувалась протягом усього періоду незалежності, тепер відсутня і на її відновлення знадобиться знову багато часу.

Для реалізації довгострокових інвестиційних проектів необхідна розбудова інститутів довгострокового кредитування, сприяння розвитку страхових компаній та накопичувальної пенсійної системи, які можуть стати важливим джерелом довгострокового інвестування, розвиток ринку фінансових послуг небанківських установ (інвестиційних, пенсійних, взаємних фондів, страхових компаній, фондового ринку, спеціалізованих іпотечних, будівельних, пенсійних фінансово-кредитних установ) для населення з метою зменшення залишку наявних коштів, які нагромаджуються поза банківськими установами.

Зважаючи на обмеженість власних та кредитних ресурсів вітчизняних підприємств, важливим напрямом інвестиційної діяльності є лізинг. Розвиток лізингу в Україні потребує створення певних умов для його становлення з боку держави. Необхідне створення чіткої правової бази для функціонування лізингу як різновиду інвестиційного бізнесу. При цьому слід мати на увазі, що значно більші можливості відкриває поширення лізингових операцій за межі України, оскільки країна має потребу не просто в інвестиціях, а в інвестиціях високої якості [5, с. 348-350].

8. Потрібним і корисним є використання світового досвіду формування нагромаджень (звісно із врахуванням національних особливостей). Це дає змогу і швидше сформувати теоретичну базу для економічної політики щодо сприяння формуванню нагромаджень, і використати можливість набуття практичного досвіду у цій сфері.

9. Україні ні в якому разі не можна нехтувати будь-яким результативним досвідом, навіть коли метою оновлення не проголошувалось формування ринкової економіки. Але ніколи не слід забувати, що враховувати і використовувати не означає сліпо копіювати без зважання на національні особливості та поточну ситуацію.

Отже, формування гнучкої і конкурентоздатної економіки в Україні на інноваційно-інвестиційній основі можливе лише за ефективного процесу нагромадження. Оскільки існуючі обсяги, структура нагромаджень та джерела їх реалізації не дозволяють забезпечити результативного процесу, потрібно здійснити комплекс заходів спрямованих на підвищення ефективності нагромаджень, який складається із: структурної перебудови економіки, здійснення інвестицій у високотехнологічні галузі, стабілізації політичної ситуації, формування правової та економічної культури, формування дієвого і несуперечливого законодавства, збільшення обсягів та джерел іноземного інвестування, розвитку ринку фінансових послуг, використання світового досвіду.

Література:

1. Досвід "високотехнологічних проривів" та можливості його застосування Україною // http://www.niss.gov.ua/Monitor/Monitor11/02.htm.

2. Дучинська Н.І. Нагромадження капіталу в умовах трансформації економіки України: Монографія. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 400 с.

3. Каракай Ю. Роль держави у стимулюванні інноваційної діяльності // Економіка України. – 2007. - № 4. – с. 14-21.

4. Конкурентоспроможність національної економіки / За ред. д-ра екон. наук Б.Є. Кваснюка. – К.: Фенікс, 2005. – 582 с.

5. Роль держави у довгостроковому економічному зростанні / За ред. д. е. н. Б. Є. Кваснюка. – К.: Ін-т екон. прогнозув.: Х.: Форт, 2003.- 424 с.

6. Стан та перспективи розвитку енергетичного сектору економіки// www.niss.gov.ua/book/Vlasyuk_mon/06-6.pdf.
7. Трансформаційні процеси та економічне зростання в Україні / За ред. акад. НАН України В.М.Гейця. - Х.: Вид-во "Форт", 2003. - 440 с.
8. Чухно А.А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України. - К. : Логос, 2003. - 631 с.
9. Шинкарук Л.В. Нагромадження основного капіталу: теорія, аналіз та тенденції розвитку в Україні: Монографія. – К., 2006. – 393 с.
10. Шнипко О. Нагромадження основного капіталу як фактор конкурентоспроможності економіки //Економіка України. –2005. - № 4. – с.23-35.
11. www.ukrstat.gov.ua